

ERTL PÉTER

Apokalipszis most: Bernhard von Kraiburg levele Konstantinápoly elestéről (1453)

Bernhard von Kraiburg, salzburgi érseki kancellár és chiemseei püspök kortársai által elismert literátus volt. Legismertebb és legsikeresebb műve 1453. július 23-án kelt, Silvester Pflieger chiemseei püspökhöz címzett levele Konstantinápoly elestéről és kora egyéb viszontagságairól. Jelen tanulmány Bernhard rövid életrajzi vázlatát nyújtja, dióhéjban bemutatja levelének szöveghagyományát és szerkezetét, és azonosítja főbb forrásait, amelyek az exegézishez is nélkülözhetetlenek: Lactantius Divinae institutionesét és Petrarca Liber sine nominéjét.¹

Kulcsszavak: Bernhard von Kraiburg, Konstantinápoly eleste, Lactantius, Petrarca

Korai életrajzírói szerint Petrarca csodálatra méltó, szinte emberfeletti emlékezőtehetséggel bírt: úgy tartotta észben a világtörténelem minden lényeges eseményét, mintha a szeme előtt zajlana, és több mint húszezer verssort is képes lett volna fejből elszavalni, ha úgy hozta volna kedve.² Nyilvánvaló túlzásaik ellenére e beszámolóknak van valóságalapjuk. Ha fellepozzuk a Petrarca könyvtárából ránk maradt kódexeket, a költő szélgjegyzeteiben egy valóban rendkívüli memóriával megáldott ember keze nyomát ismerhetjük fel, aki egy-egy kéziratot olvasva egyebek mellett arra is képes volt, hogy a legkülönbélebb szerzők művei között észlelje a tartalmi és megfogalmazásbeli egyezéseket, és különösebb erőfeszítés nélkül azonosítsa a jelöletlen idézeteket és allúziókat. Mnemotechnikai módszerét – Augustinus szájába adott tanácsként – így ismerteti a *Sec-*

¹ A tanulmány az NKFI FK 146414 számú pályázat támogatásával készült.

² Ld. például Giovanni Boccaccio, *De vita et moribus domini Francisci Petracchi de Florentia* 24, VILLANI ed. (2004: 84–86), és Giannozzo Manetti, *Vita Francisci Petrarchae* 17, BALDASSARRI ed. (2003: 158).

retum 2. könyvében: „amikor figyelmes olvasás közben hasznos mondásokra találsz [...], tégy oda jelzést. Ezek segítségével, mint egy horoggal, visszatarthatod azokat, ha el akarnának távozni emlékezetedből.”³

A Petrarcaéhoz hasonló memória ma is ritkaságszámba megy, ezért óriási szerencse, hogy az emlékezést segítő „horgok” mellett mi már rengeteg olyan eszközre támaszkodhatunk, amilyenekről ő nem is álmodhatt: többek között digitális szövegkiadások, adatbázisok, internetes keresőmotorok segítik munkánkat. Jelen tanulmány nem is születhetett volna meg ezek nélkül. Néhány évvel ezelőtt ugyanis, miközben éppen Petrarca Avignon-ellenes satirikus levélgyűjteménye, a *Liber sine nomine* fordításán dolgoztam, a keresőmezőbe írtam egy kifejezést, amelyről azt feltételeztem, hogy valamelyik klasszikus műre vagy egy bibliai passzusra vezethető vissza. Petrarca egyik forrása helyett azonban váratlanul egy dokumentumgyűjteményre bukkantam, amely két bencés szerzetes, Bernard Pez és Philibert Hueber gondozásában jelent meg 1729-ben, s többek között egy 1453. július 23-án kelt levelet tartalmazott Konstantinápoly elestéről és a kor egyéb viszontagságairól.⁴ Az episztola szerzője, egy bizonyos Bernhard von Kraiburg, a salzburgi egyház alázatos szolgálójának mondta magát. Az igazat megvallva, sohasem hallottam ezt a nevet korábban, de rögtön láttam, hogy műve megírásához bőségesen – és jelöletlenül – merített Petrarca Avignon-ellenes leveleiből.

Az alábbiakban folyamatban lévő kutatásom néhány részeredményét szeretném megosztani a *Liber sine nomine* e kevésbé ismert felhasználójáról. Az életrajzi adatok ismertetése után néhány szóban kitérek a Konstantinápoly-levél szöveghagyományára és szerkezeti felépítésére, majd legfontosabb forrásait veszem górcső alá.

Bernhard von Kraiburg életútját és munkásságát már több tanulmányban és lexikonszócikkben áttekintették,⁵ de a neki szentelt szakirodalom által kínált kép, különösen a tanulmányait illetően, hiányos és ellentmondásos. Szerencsére Rainald Becker a salzburgi egyháztartó-

³ LÁZÁR (1999: 82).

⁴ PEZ–HUEBER ed. (1729: 362b–367a).

⁵ JOACHIMSOHN (1901), BAUER (1971), FIAMMA (2023), vö. RUF (1950: 220–226), BAUER (1978), NAIMER (1996). Egyelőre nem jutottam hozzá Johannes SEIDL (2023) nemrég megjelent kézikönyvéhez.

mány püspökeinek karrierjéről szóló monográfiájának függelékében igen jól hasznosítható adatsort gyűjtött egybe,⁶ amelynek alapján, azt néhol kiegészítve és korrigálva, újra felvázolhatjuk Bernhard életútját. Lemondva most arról, hogy a korábbi szakirodalom állításait részletesen kommentáljam, egyszerű információközlésre szorítkozom.

Bernhard feltehetően a 15. század második évtizedében vagy az 1420-as években⁷ született az alsó-bajorországi Kraiburg am Inn városában, egy Friedrich nevű kereskedő fiaként.⁸ 1437. október 13-án iratkozott be a bécsi egyetem *artes* fakultására,⁹ ahol két évvel később, 1439. október 30-án *baccalaureusi* címért folyamodott,¹⁰ majd 1441. április 4-én, immár *licentiatusként*, a *magisteri* fokozat megadását kérte.¹¹ 1442-ben *magisterként* jegyezték be a rajnai nemzet anyakönyvébe;¹² 1443. és 1445. szeptember 1-jén a *Summa Iovist* kapta fél éves előadásai tárgyául,¹³ vagyis ekkor adatolhatóan a kar *magister regense* volt. 1445. szeptember 16-án a *baccalaureusi* címért folyamodók egyik *examinatorá*vá, október 13-án pedig *librariusszá* választották.¹⁴ Időközben, 1444. október 13-án beiratkozott a jogi fakultásra,¹⁵ de a képzést vagy nem kezdte el, vagy félbeszakította, mert kánonjogi doktori fokozatát csak jóval később, 1460-ban szerezte meg a padovai egyetemen.¹⁶

⁶ BECKER (2006b: 425–426).

⁷ A szakirodalom RUF (1950: 220) óta egyöntetűen – BECKERT (2006b: 425) is beleértve – 1410 és 1420 közé teszi Bernhard születési idejét, megelégedve arról, hogy RUF egy JOACHIMSOHN-tól (1901: 3) átvett téves adatból, Bernhard 1442-re datált kánonjogi doktori címéből következtetett erre.

⁸ A szakirodalom szerint bizonytalan, hogy a néhány dokumentumban felbukkanó Kaufmann név az apja foglalkozására utal, vagy családnévként értelmezendő, de a többség az utóbbit valószínűsíti; ld. az 5. jegyzetben hivatkozott munkákat.

⁹ *Matrikel* (1954–1956: 201, 1437 II A 35).

¹⁰ AFA II, f. 138r.

¹¹ AFA II, f. 144v.

¹² ENNE (2010: 185).

¹³ AFA II, f. 158r és 171r. Az *ars dictaminis* elsajátítását segítő tankölteményről ld. LORENZ (2013).

¹⁴ AFA II, f. 171v.

¹⁵ MATIASOVITS ed. (2016: 6, 1444 II 10).

¹⁶ GHEZZO ed. (1990: 178–179, 593. sz); a talán május 17-re datálható (1990: 178, 4. jz) bejegyzés szerint a korábbi legmagasabb fokozata *arcium doctor*. Padovai tanulmányairól jelenleg nincs információ.

1447 körül a salzburgi érseki kancellárián helyezkedett el: egy 1448. április 11-i dokumentumban mint *consiliarius et prothonotarius* tűnik fel;¹⁷ 1450-ben ismét protonotáriusként,¹⁸ 1451-ben *secretarius*ként,¹⁹ 1453-ban pedig már kancellárként említik.²⁰

Az 1451. évi egyháztartományi zsinaton IV. Frigyes érsek megbízásából laudációt mondott a pápai legátusként érkező Nicolaus Cusanus bíboros és brixeni püspök tiszteletére.²¹ Ez utóbbi később fontos feladatokkal bízta meg: 1460 januárjában Trentóba küldte, hogy Habsburg Zsigmond osztrák herceg és tiroli gróf követével tárgyaljon több éve tartó viszályuk lezárásáról,²² és még ugyanebben az évben őt akarta kineveztetni a brixeni egyházmegye adminisztrátorává,²³ de mindkét kísérlet kudarcot vallott. Jó kapcsolatukról az is árulkodik, hogy Bernhardot felvette *De possess* című, 1460 februárjára datálható „trialógusának” beszélgetőpartnerei közé.²⁴

Diplomáciai képességeit Bernhard a pápa szolgálatában is kamatoztathatta: 1459 októberében az éppen Rómában tartózkodó salzburgi érseki kancellárt II. Pius a Szentszék követeként német földre küldte, hogy simítsa el I. Frigyes rajnai palotagróf és más német fejedelmek viszá-

¹⁷ BECKER (2006b: 426); Repertorium Germanicum Online, RG VI 00455, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/6/455>, 2024. 12. 13. Hivatalba lépésének évéről ld. RUF (1950: 220–221).

¹⁸ CHMEL (1853: 413, 154. sz). Ugyanígy hivatkozik magára egy autográf glosszájában is, amelyet az utolsó vacsoráról 1450-ben mondott *sermója* végére írt: Salzburg, Universitätsbibliothek, M I 398, f. 184r, <https://manuscripta.at/diglit/AT7400-MI398/0001>, 2024. 12. 13.

¹⁹ Salzburg, Universitätsbibliothek, M I 398, f. 212v; AC (1996: 692).

²⁰ BECKER (2006b: 224; 425) már 1450-ből, RIEDL (1857: 86–87) pedig 1452-ből említi kancellári tisztségét, de egyikük állítását sem tudtam ellenőrizni; az általam ismert legkorábbi dokumentum, amelyben így tűnik fel, 1453. november 10-i: CHMEL (1854: 27, 203. sz).

²¹ Kiadása: AC (1996: 692–693, 993. sz); Cusanus legátusi tevékenységéről ld. WOELKI (2016), további hivatkozásokkal.

²² Az érdemben meg sem kezdett tárgyalásokról szóló jegyzőkönyv kiadása: AC (2023: 239–241, 6092. sz); a konfliktusról röviden ld. TILLINGHAST (1967) és MEUTHEN (2010: 102–116).

²³ AC (2023: 430–432, 6288–6289. sz; 446–448, 6294. sz).

²⁴ Mértékadó kiadása: STEIGER ed. (1973), a datálásról ld. STEIGER ed. (1973: IX).

lyát,²⁵ 1461-ben pedig formális követi megbízás nélkül képviselte a pápa érdekeit a birodalmi gyűlésen.²⁶

E kapcsolatok és megbízatások az 1450-es évek második felétől egyházi karrierjén is lendíthettek. 1443-ban a friesachi St. Bartholomäus-templom kanonokjaként bukkan fel, ugyanebben az évben a freisingi székeskáptalan kanonokja, 1457-ben pedig prépostja lett, majd 1463-ban a Maria Wörth-i székeskáptalan, 1464-ben pedig St. Peter am Madron monostorának préposti tisztségét szerezte meg.²⁷ Pályájának csúcsára 1467-ben ért el, amikor II. Pál pápa Chiemsee püspökévé nevezte ki,²⁸ amely egyházmegyét haláláig, 1477. október 17-ig irányította.

Bernhard tekintélyes könyvtárat mondhatott magáénak, amelyből mintegy száz kézirat és ősnymtatvány maradt ránk.²⁹ Ugyanakkor nem volt igazán termékeny szerző; írói munkássága alapvetően kancelláriai és egyházi tisztségeihez kötődik, s döntően levelekből és beszédekből áll.³⁰

Legsikeresebb írása, mind a szövegtanúk számát, mind utóéletét tekintve, a Konstantinápoly elestéről és kora egyéb viszontagságairól Silvester Pflieger chiemseei püspökhöz címzett, 1453. július 23-án kelt levele. Ennek jelenleg tizenöt kézírata ismert: Werner M. Bauer tíz kódexből álló listáját öt újabb tétellel sikerült kiegészítenem.³¹ Mindegyik kézirat

²⁵ BECKER (2006b: 346; 425–426), BECKER (2006a: 88; 106, 27. sz), UNTERGEHRER (2012: 505–506). A vonatkozó dokumentumok kisebb különbségekkel adják meg a pontos tisztségét: *orator pape ad Alamanniam* (1459. 10. 10.), *sedis apostolice nuntius et orator* (1459. 10. 11.), *ad partes Germanie nuntius pape et orator* (1459. 10. 12.), ld. Repertorium Germanicum Online, RG VIII 00435, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/435>, 2024. 12. 14.

²⁶ UNTERGEHRER (2012: 506), vö. Repertorium Germanicum online, RG VIII 00435, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/435> és RG VIII 05240, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/5240>, 2024. 12. 14.

²⁷ A freisingi prépostságra 1464-ben szerzett jogát nem tudta érvényesíteni, ld. BECKER (2006b: 205 és 57. jz; 425).

²⁸ Március 15-én már biztosan választott püspök volt, ld. Repertorium Germanicum online, RG IX 00674, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/9/674> és RG IX 03959, <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/9/3959>, 2024. 12. 15; HANSIZ (1729: 519) szerint *Dominico intra Octavam Petri & Pauli*, vagyis július 5-én szentelte fel Bernhard von Rohr salzburgi érsek.

²⁹ RUF (1950), vö. FIAMMA (2023: 178–183).

³⁰ Műveinek elemzéséhez ld. BAUER (1971), vö. FIAMMA (2023: 183–251).

³¹ BAUER (1971: 157): Melk, Stiftsbibliothek, 1799, ff. 190r–194r (ezen alapszik PEZ és HUEBER fent említett kiadása); München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 3586, ff.

német vagy osztrák eredetű, és két 17. századi másolat kivételével a 15. század második felére datálható.³² A szövegtanúk egymáshoz való viszonya még tisztázásra vár,³³ de Sara Bischetti előzetes paleográfiai vizsgálata alapján már most kizárható Bauer hipotézise, amely szerint a bécsi Cod. 3704 jelzetű kódexben a Konstantinápoly-levél Bernhard saját kézírásában olvasható.³⁴

Szerkezetét tekintve Bernhard episztolája a középkori levelek hagyományos felosztását követi, az *ars dictaminis* szabályainak megfelelően. A *salutatió*ban a szerző saját alázatosságát és a címzett iránti tiszteletét, kettejük bizalmas viszonyát hangsúlyozza. Az *exordium*ban a világ hanyatlása miatt érzett aggodalmával indokolja a levél megírását, és egyszerű, dísztelen stílusa miatt szabadkozva a címzett jóindulatú figyelmét kéri. A *narratió*ban aztán két szálon fejt ki a hanyatlás témáját. Egyrészt a társadalom erkölcsi és politikai széthullása miatt kesereg, amit a hit, a béke és az emberség hiánya, mindenekelőtt azonban az igazság eltűnése okozott. Másrészt az emberi értékek általános válságával a természeti rend megbomlását állítja párhuzamba: viharok, árvizek, aszályok és egyéb szokatlan éghajlati jelenségek pusztítják a termést, éhínség és járványok tizedelik a lakosságot. Mindez azonban csekélység ahhoz a szörnyű csapáshoz képest, hogy Konstantinápoly egy kegyetlen zsarnok, a török császár kezébe került, aki keresztények tömegeit mé-

193r–197r; Clm 4143, ff. 94v–99r; Clm 4149, ff. 312r–317r; Clm 5141, ff. 126r–129v; Clm 14185, ff. 371v–374r; Clm 14610, ff. 195r–198v; Clm 27063, ff. 99v–102r; Wien, Österreichische Nationalbibliothek [= ÖNB], Cod. 3520, ff. 34r–38v és Cod. 3704, ff. 243r–247v (a fóliós számokat BAUER csak ez utóbbi kódex esetében adja meg). Az általam azonosított újabb kéziratok: Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, 2° Cod. 516, ff. 221r–225r; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 211, ff. 25v–30r; Einsiedeln, Stiftsbibliothek, 328, ff. 315–321; Straubing, Bibliothek des Johannes-Turmair-Gymnasiums, Y 213, ff. 143r–149r; Wien, ÖNB, Cod. 3332, ff. Ir–IIr.

³² A két 17. századi kézirat az augsburgi, illetve a müncheni Clm 4143.

³³ Eddig négy kéziratot – az augsburgi mellett három münchenit: Clm 4143, Clm 5141 és Clm 14610 – sikerült egy családba sorolnom, és kétségtelen, hogy a müncheni Clm 14185 és Clm 27063 jelzetű kódexek is rokonságban állnak egymással.

³⁴ BAUER (1971: 157), vö. BAUER (1978: 771). Sara BISCHETTI kérésemre összehasonlította a bécsi kódex kérdéses szakaszát azokkal a biztosan autográf írásokkal, amelyek a salzburgi Universitätsbibliothek M I 398 jelzetű kódexében találhatók; a kutatás eredményeiről a későbbiekben közös tanulmányt publikálunk. Ezúton is köszönöm a kutatóm segítségét.

szároltatta le. A szerencsétlenségek számbavétele után a *narratió*t egy némileg szokatlan *petitio* követi, Bernhard ugyanis nem a címzetthez fordul kérelemmel, hanem Krisztushoz intéz egy hosszú imát, amelyben Isten tétlensége miatt panaszkodik, és arra kéri őt, hogy az irgalmat az igazságosság elé helyezve védje meg népét. A *conclusio*ban végül bocsánatot kér bőbeszédűségéért, és a keltezéssel lezárja írását.³⁵

Megbízható modern kiadás híján még egy kutató sem vizsgálta a levél forrásait, jóllehet segítségünkre lehetnek az exegézisben is. A *salutatio* azonnal előrevetíti az egész mű hangvételét, megidézve Jézus, Sírák fiának könyvét (7, 40: *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua* – „Minden dolgodnál gondoldj a végedre”):³⁶

Bernhardus de Kreyburg obsecutor humilis ecclesie salzeburgensis
dulcissimo suo patri reverendissimoque domino, domino Silvestro
episcopo chyemensis, viro maturo et prudenti salutem et **sua
novissima memorare.** (§ 1)³⁷

Az *exordium*ban és a *narratió*ban aztán a perspektíva kitágul, és az egyén végzetét az egész emberiség pusztulásának víziója váltja fel, amelyet a társadalmi és a természeti rend megbomlása jelez előre. Az apokaliptikus hangvételű leírás még hatásosabb, ha az olvasó felfigyel arra a szoros intertextuális kapcsolatra, amely a levél e szakaszát a *Divinae institutiones* 7. könyvének azon fejezeteihez köti, amelyekben Lactantius az utolsó időkről és a világvégére figyelmeztető jelekről beszél. Lássunk egy-egy példát a társadalmi és természeti jelenségekre és a birodalom bukására!

A 15. fejezetben Lactantius megjósolja az emberi dolgok állapotának romlását.³⁸ Ahogyan közeledik a világ pusztulása, megritkul az igazsá-

³⁵ Saját, ideiglenes paragrafusszámozásom mellett megadom a jelenlegi egyetlen teljes kiadás, PEZ–HUEBER ed. (1729) oldalszámait is: *salutatio*: §1 *Bernhardus de Kreyburg ~ memorare* (1729: 362b), *exordium*: §2 *Nudiustercius ~ §10 mi pater* (1729: 362b–363a), *narratio*: §11 *Dum intueor ~ §59 exclamo* (1729: 363a–365a), *petitio*: §60 *O Ihesu bone ~ §112 precamur* (1729: 365a–367a), *conclusio*: §113 *Usque in presens ~ anno etc. liij.* (1729: 367a). A levelet mindig az általam – egyelőre provizórikusan – megállapított szöveggel idézem.

³⁶ HETZENAUER ed. (1922), AISTLEITNER et al. (1930–1934).

³⁷ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 362b); kiemelések végig tőlem (E. P.).

³⁸ Lactantius szövegének magyar parafrázisához végig DÉR Katalin (2012) fordítását tartottam szem előtt.

gosság, egyre gyakoribbá válik az istentelenség, a fösvénység, a birtoklásvágy és a kéjvágy. Mindenkinek csak annyija lesz, amennyit a saját kezével meg tud szerezni és védelmezni, mindent a hatalmaskodás és az erőszak ural majd. Az emberek hit, béke, szemérem, emberség és igazság nélkül fognak élni, nem lesz többé biztonság és kormányzás, sem nyugalom a gonoszoktól:

Nihil quisquam tunc habebit nisi aut quaesitum aut defensum manu, audacia et uis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit atque ita neque securitas neque regimen neque requies a malis ulla. (Lactant. *Div. inst.* 7, 15, 9)³⁹

Bernhard csaknem szó szerint veszi át ezt a jóslatot, mint amely az ő korában valósult meg:

Optime pater, angulos orbis circumspice, eius metire habitatores, et videbis quod **nichil** aut parum **quisque habet, nisi id aut male defensum aut peius sit quesitum, audacia et vis, non ius, omnia possident.** Sed si id tibi commune et in tuis oculis non magnum videtur, maius isto animadverte: nempe **deficit in hominibus fides, pax et humanitas, passimque securitas atque** cuiuslibet status **regimen** omne, **non est bonis requies a sediciosis ulla.** (§§ 17–20)⁴⁰

A természeti rend megbomlásának taglalásakor ugyanez az eljárás. A fertőzött levegőről, az ígéretes virágzás után elmaradó termésről, a négy lábúak, madarak és halak pusztulásáról szóló jóvendőléseket Bernhard ismét Lactantiustól veszi át, adaptálja és aktuális, mindenki által észlelhető jelenségekként mutatja be:

Aer enim uitiabitur et corruptus ac pestilens fiet [...], nec terra homini dabit fructum; non seges quidquam, non arbor, non uitis feret, sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. [...] deficient et in terra quadrupedes et in aere uolucres et in mari pisces. (Lactant. *Div. inst.* 7, 16, 6 és 8)

³⁹ Mértékadó kiadás: HECK–WLOSOK ed. (2011).

⁴⁰ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 363a–b).

Aer iam viciatus pestilens et corruptus factus est [...]. [...] Preterea vidisti quantam annus presens et plures preteriti vernali tempore agricolis **spem in flore maximam posuere**, sed per aeris intemperiem quomodo **in fructu deceperint** senciunt omnes qui in messe iam sua falce sata metunt aut arbustorum legerint partus. Vidisti insuper quomodo paucis in annis **terra** pestilenti morbo **defecit in quadrupedibus, aer in avibus, ripe lacus et stagna in piscibus**. (§§ 24 és 32–33)⁴¹

Egyértelmű a kapcsolat azzal a passzussal is, amelyben Lactantius Róma bukását, az uralom Ázsiába való visszatérését, a kelet dominanciáját és a nyugat alávetettségét jelzi előre, megjegyezve, hogy egy mégoly szilárd alapokra épített, sok kiváló férfiú által gyarapított, sok kinccsel megerősített uralom is összeomolhat, lévén a halandók művei maguk is halandók:

Cuius uastitatis et confusionis haec erit causa, quod Romanum nomen, quo nunc regitur orbis [...] tolletur e terra et imperium in Asiam reuertetur ac rursus oriens dominabitur atque occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, **si regnum tanta mole fundatum ac tamdiu per tot et tales uiros auctum, tantis denique opibus confirmatum** aliquando tamen **corruet**. Nihil est enim **humanis uiribus laboratum quod non humanis** aequè **uiribus destrui possit**, quoniam **mortalia sunt opera mortalium**. (Lactant. *Div. inst.* 7, 15, 11–12)

Bernhard csaknem szó szerint elismétli az emberi dolgok mulandóságáról szóló elmélkedést, Rómát Konstantinápolyval helyettesítve, amely éppen most került egy ázsiai hatalom, a törökök kezébe:

O mi pater, quid spei superest? **Si constantinopolitana civitas tanta mole fundata ac tamdiu per multos celebres imperatores adaucta, tantis denique opibus confirmata** tam brevi termino **corrui**t, video **nichil humanis viribus laboratum quod non** Deo permittente **viribus humanis destruat**ur, **mortalia** enim nil aliud **sunt quam opera mortalium**. (§§ 52–53)⁴²

⁴¹ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 363b).

⁴² Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 364b).

Lactantius próféciáit aktualizálva tehát Bernhard eszkatologikus perspektívába helyezi a konkrét történelmi eseményt, s így levele azon korabeli írások mellé helyezhető, amelyek Konstantinápoly török kézre kerülését apokaliptikus történészként ábrázolják.⁴³

Hasonlóan az utolsó időkben még megmaradt igazakhoz, akik szorongatásukban Istenhez kiáltanak, és égi segítségért fohászkodnak (Lactant. *Div. inst.* 7, 17, 11), Bernhard is egy hosszú imádsággal folytatja levelét. Ehhez egy olyan művet használ fel, amely maga sem mentes apokaliptikus felhangoktól: Petrarca *Liber sine nomine* című levélgyűjteményét, amely a *narratio* utolsó mondatainak és az egész *petitió*nak a legfontosabb hypotextusa. Bernhard a legbőszéesebben a 7. és a 12. levélből merít. A 7. levél címzettje valószínűleg a római államberendezkedés megreformálására 1351-ben kinevezett négy bíboros egyike, aki bizalmasan beszélt Petrarcával a Város helyzetéről. Miközben az episztoła első fele kissé titokzatosan erre a társalgásra utal, a második szakasza kétségbeesett könyörgés Krisztus segítségéért. A 12. levél pedig csaknem teljes egészében bibliai versekből áll, amelyek egy panaszos imát alkotnak. Bernhard hosszú szakaszokat emelt ki ezekből az imádság-levelekből, majd némileg átalakítva összefűzte őket, hogy megalakítsa a saját *petitió*ját. A módosításokkal elsősorban arra törekedett, hogy aktualizálja Petrarca írásait. Ismét három példa bemutatására szorítkozom.⁴⁴

A 7. levél elején Petrarca megjegyzi, hogy beszélgetőpartnere szavainak emléke mindig könnyekig hatja:

[...] **quotiens** verborum tuorum sonus **ad memoriam meam redit, totiens dolor ad animum, meror ad oculos revertatur**; et **cor meum**, quod dum loquebaris ardebat, nunc dum meminit, dum cogitat, **dum providet, resolvatur in lacrimas, non** quidem **femineas sed viriles**, sed masculas et, si detur, pium aliquid ausuras, proque virili portione usque ad iustitie patrociniū erupturas. (Petrarca, SN 7, 2–3)

⁴³ Ezekről ld. OEVER (2012).

⁴⁴ A *Liber sine nomine* (SN) latin szövegét CASCIO ed. (2015) alapján idézem, a magyar parafrázishoz saját fordításomra támaszkodom: ERTL (2018).

Bernhardnak elég volt *verborum tuorum sonus* helyett *hec obsidió*t írnia, hogy Petrarca szándékosan homályos és generikus szavait aktualizálja, és arra használja, hogy kifejezze Konstantinápoly eleste miatt érzett fájdalmát:

[...] **quociens** hec obsidio **ad meam** hodie **redit memoriam**, **tociens** semper **dolor ad animum** et **meror ad oculos revertitur**; nempe **cum in corde meo prevideo** que deinceps mala, nisi Deus auferat, sequi et contingere possunt, totus **resolvor in lacrimas**, **non** certe **femineas sed viriles**. (§§ 55–56)⁴⁵

A 12. levélben, a 70. zsoltárt idézve, Petrarca leírja azt a szenvedést és szégyent, amelyet Krisztus népe érez, amiért meg nem nevezett ellenségei gúnyolják:

Statum vero populi tui non modo tu, qui omnia conspicias, sed, unde graviter dolemus atque erubescimus, **hostes** etiam nostri vident et **insultantes** dicunt: „**Deus dereliquit eos, persequimini et comprehendite eos, quia non est qui eripiat** [*Ps* 70, 11]”. (Petrarca, *SN* 12, 4)

Mintegy száz évvel később Bernhard ezt az ellenséget a szultánnal azonosítja:

Ecce vociferat post nos cornutus **hostis** et draco ille **insultans** Turcorum imperator clamat in superbia sua: „**Deus eorum dereliquit eos, persequimini et comprehendite, quia non est qui eripiat**”. (§ 68)⁴⁶

Ugyanebben a levélben, az 59. zsoltár általános érvényű szavait idézve, Petrarca Isten irgalmát kéri, aki haragjában elvetette és szétszórta népét, az országot pedig megmozgatta és megrendítette:

Repulisti nos **et destruxist**i nos, iratus es: miserere nobis; **commovist**i terram et **conturbast**i eam: **sana contritiones eius**, quia vere graviterque commota est [...]. (Petrarca, *SN* 12, 25; vö. *Ps* 59, 3–4)

Bernhard átírja és az oszmán hódítás kontextusába helyezi ezt a levélrészletet is: az ő változatában Isten a birodalom örökségét vetette el és

⁴⁵ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 364b).

⁴⁶ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 365a).

szórta szét, a görög földet mozgatta meg és Európát rendítette meg, a kegyetlen zsarnokot, a szultánt téve eszközévé:

Et si per manum impii tyranni **repulisti et destruxisti** gloriosam sacri imperii hereditatem, si **commovisti** Greciam, si **conturbasti** Europam, **sana contritiones eius** qui hec solus omnia potes. (§ 102)⁴⁷

E néhány kiragadott példa is jól mutatja, hogy Bernhard von Kraiburg művének egyik legfontosabb hypotextusa Petrarca antikuriális levélgyűjteménye. Mivel a *Liber sine nomine* igazán látványos sikerét a reformáció kora hozta el, a salzburgi érseki kancellár 1453. évi episztolája a mű recepciótörténetének egyik legkorábbi, eddig ismeretlen epizódja, amely további kutatást igényel.⁴⁸

Források

- AC 1996 E. MEUTHEN (Hrsg.), *Acta Cusana. Quellen zur Lebensgeschichte des Nikolaus von Kues*, Bd. I/3a, 1451 Januar – September 5, Hamburg, 1996.
- AC 2023 J. HELMRATH – Th. WOELKI (Hrsg.), *Acta Cusana. Quellen zur Lebensgeschichte des Nikolaus von Kues*, Bd. III/2, 1460 Januar 1 – Dezember 31, Hamburg, 2023.
- AFA II Wien, Universitätsarchiv, Ph 7 (Acta Facultatis Artium II)
<https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/objects/o:1535626/methods/bdef:Book/view>, 2024. 11. 30.
- AISTLEITNER et al. 1930–1934 AISTLEITNER J. et al. (ford.), *Ószövetségi Szentírás [sic!] a Vulgata szerint*, I–III. köt., Budapest, 1930–1934.
- BALDASSARRI ed. 2003 S. U. BALDASSARRI (a cura di), *Giannozzo Manetti: Vite di Dante, Petrarca e Boccaccio*, Palermo, 2003.
- CASCIO ed. 2015 G. CASCIO (a cura di), *Francesco Petrarca: Liber sine nomine*, Firenze, 2015.
- CHMEL 1853 J. CHMEL, *Salzburgische Urkunden und Urkundenauszüge von 1440 bis 1457 aus dem k. k. Haus-, Hof- und Staatsarchive (Fortsetzung)*, Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 3 (1853), 409–416.

⁴⁷ Vö. PEZ–HUEBER ed. (1729: 366b).

⁴⁸ Giovanni CASCIO (2020: 14–15), jelezve, hogy tőlem szerzett tudomást Bernhard leveleiről (2020: 14, 3. jz), annak egy rövid részletét PEZ–HUEBER ed. (1729: 365a) alapján idézi, és összeveti a tizenkettedik *Sine nomine*-levéllel.

- CHMEL 1854 J. CHMEL, *Salzburgische Urkunden und Urkundenauszüge von 1440 bis 1457 aus dem k. k. Haus-, Hof- und Staatsarchive (Fortsetzung)*, Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, 4 (1854), 25–37.
- DÉR 2012 DÉR K. (ford.), *L. Caelius Firmianus Lactantius: Isteni tanítások. Divinae institutiones*, Budapest, 2012.
- ENNE 2010 M. G. ENNE, *Teiledition der Matrikel der Rheinischen Nation der Universität Wien. 1415–1442*, Magisterarbeit, Universität Wien, 2010. <https://theses.univie.ac.at/detail/9194#>, 2024. 12. 01.
- ERTL 2018 ERTL P. (ford.), *Francesco Petrarca: Liber sine nomine. Cím nélküli könyv*, Szeged, 2018.
- GHEZZO ed. 1990 M. P. GHEZZO (a cura di), *Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno 1451 ad annum 1460*, Padova, 1990.
- HECK–WLOSOK ed. 2011 E. HECK – A. WLOSOK (ed.), *L. Caelius Firmianus Lactantius: Divinarum institutionum libri VII, fasc. 4, Liber VII. Appendix. Indices*, Berlin – Boston, 2011.
- HETZENAUER ed. 1922 M. HETZENAUER (ed.), *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V Pont. Max. iussu recognita et Clementis VIII auctoritate edita*, Regensburg – Roma, 1922.
- LÁZÁR 1999 LÁZÁR I. D. (ford.), *Francesco Petrarca: Kétségeim titkos küzdelme (Secretum)*, Szeged, 1999.
- MATIASOVITS ed. 2016 S. MATIASOVITS (Hrsg.), *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät. Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis, Bd. II, 1442–1557*, Wien – Köln – Weimar, 2016.
- Matrikel 1954–1956 Institut für österreichische Geschichtsforschung (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Wien, Bd. I/1–2*, Wien, 1954–1956.
- PEZ–HUEBER ed. 1729 B. PEZ – Ph. HUEBER (ed.), *Codex diplomatico-historico-epistolaris [...]*, Augsburg – Graz, 1729.
- STEIGER ed. 1973 R. STEIGER (ed.), *Nicolai de Cusa Trialogus de possest*, Hamburg, 1973.
- VILLANI ed. 2004 G. VILLANI (a cura di), *Giovanni Boccaccio: Vita di Petrarca*, Roma, 2004.

Felhasznált irodalom

- BAUER 1971 W. M. BAUER, *Die Schriften des Bernhard von Kraiburg. Ein Beitrag zur Entwicklung der frühhumanistischen Rhetorik in Österreich*, Sprachkunst, 2 (1971), 117–172.
- BAUER 1978 W. M. BAUER, *Bernhard von Kraiburg*, in: K. Ruh et al. (Hrsg.), *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Bd. 1, 'A solis ortus cardine' – Colmarer Dominikanerchronist, Berlin – New York, 1978² (unveränderte Neuauflage 2010), coll. 769–771.

- BECKER 2006a R. BECKER, *Freisinger Kleriker im Rom der frühen Renaissance. Tendenzen und Formen bayerischer Kurienpräsenz zwischen 1447 und 1471*, Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte, 49 (2006), 67–116.
- BECKER 2006b R. BECKER, *Wege auf den Bischofsthron. Geistliche Karrieren in der Kirchenprovinz Salzburg in Spätmittelalter, Humanismus und Konfessionellem Zeitalter (1448–1648)*, Roma – Freiburg – Wien, 2006.
- CASCIO 2020 G. CASCIO, *Petrarca 'protestante'. Prime ricerche*, Messina, 2020.
- FIAMMA 2023 A. FIAMMA, *Bernard of Kraiburg's Letters and Sermons. A Portrait of Austrian Humanism in Mid-15th Century*, Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge, 90 (2023), 163–256.
DOI: 10.3917/ahdlm.090.0163
- HANSIZ 1729 M. HANSIZ, *Germania Sacra, tom. II, Archiepiscopatus Salisburgensis chronologice propositus*, Augsburg, 1729.
- JOACHIMSOHN 1901 P. JOACHIMSOHN, *Bernhard von Kraiburg*, Nürnberg, 1901.
- LORENZ 2013 R. LORENZ, *Summa Iovis. Studien zu Text und Textgebrauch eines mittelalterlichen Lehrgedichts*, Köln – Weimar – Wien, 2013.
- MEUTHEN 2010 E. MEUTHEN, *Nicholas of Cusa. A Sketch for a Biography*, D. Crowner – G. Christianson (trans.), Washington, D.C., 2010.
- NAIMER 1996 E. NAIMER, *Kraiburg, Bernhard von*, in: E. Gatz (Hrsg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1996 (zweite, unveränderte Auflage 2023), 380–381.
- OEVER 2012 J. van den OEVER, *Time after Constantinople. Apocalyptic Expectations and the Fall of Constantinople (1453 A.D.)*, MA Thesis, Radboud University Nijmegen, 2012.
https://www.academia.edu/5169926/Time_after_Constantinople_Apocalyptic_Expectations_and_the_Fall_of_Constantinople_1453_A.D._, 2024. 12. 11.
- RIEDL 1857 K. RIEDL, *Geschichte des Marktes und der Grafschaft Kraiburg*, München, 1857.
- RUF 1950 P. RUF, *Eine altbayerische Gelehrtenbibliothek des 15. Jahrhunderts und ihr Stifter Bernhard von Kraiburg*, in: F. Redenbacher (Hrsg.), *Festschrift Eugen Stollreither zum 75. Geburtstage gewidmet von Fachgenossen, Schülern, Freunden*, Erlangen, 1950, 219–239.
- SEIDL 2023 J. SEIDL, *Wiener Professoren des 15. Jahrhunderts. Eine Prosopographie der im 2. Band der Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis (1416–1447) wirkenden Artistenmagister. Ein Handbuch*, Koblenz, 2023.
- TILLINGHAST 1967 P. E. TILLINGHAST, *Nicholas of Cusa vs. Sigmund of Habsburg: An Attempt at Post-Conciliar Church Reform*, Church History, 36 (1967), 371–390.
- UNTERGEHRER 2012 W. UNTERGEHRER, *Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens*,

phil. Diss., Ludwig-Maximilians-Universität München, 2012.
<https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15862/>, 2024. 12. 14.

WOELKI 2016

Th. WOELKI, *Il legato scomodo. Azioni di Niccolò Cusano come legato apostolico e reazioni papali*, in: AA.VV., Niccolò Cusano. L'uomo, i libri, l'opera. Atti del LII Convegno storico internazionale Todi, 11–14 ottobre 2015, Spoleto, 2016, 71–93.

Apocalypse Now: Bernhard von Kraiburg's Letter on the Fall of Constantinople (1453)

Bernhard von Kraiburg, chancellor of the archbishop of Salzburg and bishop of Chiemsee, was a man of letters esteemed by his contemporaries. His best-known and most influential work is an epistle on the fall of Constantinople and other miseries of his time, addressed on 23 July 1453 to Silvester Pflieger, bishop of Chiemsee. The aim of this study is to provide a brief biographical sketch of Bernhard, to outline the manuscript tradition and the structure of his epistle, and to identify its main sources, which are not negligible even for the exegesis of the text: the Divinae institutiones of Lactantius and Petrarch's Liber sine nomine.

Keywords: Bernhard von Kraiburg, fall of Constantinople, Lactantius, Petrarch